

Trace picture of taking property by abuse of office situation in the sphere of energy

Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики

Yuriy Lipin

Key words:

acquisition of property by abuse of official position, energy, trace picture, trace evidence, document, electronic document.

Ключові слова:

заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, енергетика, слідова картина, сліди злочину, документ, електронний документ.

Постановка проблеми. Важливим елементом криміналістичної характеристики службового заволодіння майном є слідова картина, оскільки аналіз слідів цього злочину дає змогу зв'язати їх з усіма іншими елементами і, як наслідок, встановити всі обставини конкретного злочину й ефективно завершити розслідування.

Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики складається з сукупності слідів: матеріальних, ідеальних та віртуальних (з використанням інформаційних технологій), які повністю відображають дії службовців-розкрадачів. Це зумовлено тим, що суб'єкти злочину, передбаченого ст. 191 КК України, під час виконання покладених на них службових обов'язків з метою вчинення заволодіння коштами або енергоресурсами проводять низку господарських та фінансових операцій, унормовують їх та реєструють, для чого складають різного роду документи, які є найпоширенішими джерелами доказів, а потім вживають заходів для приховування своїх злочинних діянь.

В умовах відсутності ринкової конкуренції, прозорого регулювання та реформ в енергетичному секторі економіки багато осіб, які обіймали високі державні посади, протягом років незалежності України отримували надприбутки, маніпулювали і продовжують маніпулювати політикою в енергетичній сфері, маючи представництво у Верховній Раді. Ця вразлива сфера і досі залежить від олігархів-монополістів, а інтереси корпорацій превалюють у секторах видобутку газу і вугілля, виробництва та постачання електричної, теплової енергії. У корупційних схемах використовуються державні закупівлі і трансферне ціноутворення, різниця між ціною імпорتنих енергоносіїв та пільговими цінами для населення. Державні кошти розкрадаються за участю компаній-нерезидентів, які підконтрольні народним депутатам України. Державним підприємствам енергетичного сектору наносяться збитки за рахунок поставки енергоносіїв нижче їх ринкової вартості підконтрольним підприємствам з подальшою реалізацією енергоносіїв за ринковою вартістю.

Для ефективної боротьби з корупційними схемами розкрадань коштів та ресурсів в енергетичних галузях економіки України потрібно постійно удосконалювати криміналістичну методику розслідування цих злочинів та аналізувати кожний елемент криміналістичної характеристики, зокрема і слідову картину, яка має важливе криміналістичне значення під час виявлення, вилучення, фіксації та дослідження слідів заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики в процесі розслідування.

Стан дослідження. Проблеми вивчення слідової картини злочинів були предметом дослідження вчених-криміналістів Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, Д.В. Затенацького, В.П. Корж, О.Л. Мусієнка, Паламарчук Л.П., М.В. Салтевського та інших.

У наукових працях розкрито криміналістичну суть та зміст слідів злочину, визначено їх класифікацію та механізм утворення, досліджено тактичні прийоми їх виявлення і фіксації. Разом із тим питання слідової картини заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики залишається не досить вивченим. Таким чином, метою цієї статті є окреслення типових слідів службових

розкрадань коштів та ресурсів в сфері енергетики, що є необхідним для ефективного вирішення завдань кримінального провадження.

Виклад основних положень. Слідова картина заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики є специфічною і найчастіше відображається у документах на паперових та комп'ютерних (машинних) носіях, які є носіями доказової інформації за змістом або слідами підроблення.

Для визначення типових слідів у документах необхідно вивчати документообіг та документи, які оформляються відповідно до фінансових та господарських операцій підприємств енергетичного сектору, а також проходження і використання цих документів з урахуванням особливостей технологічних циклів та фінансування в сфері енергетики; виявляти внесення неправомірних рішень і записів. Це вважається важливим для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні цієї категорії та є орієнтиром у висуненні слідчих версій.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. термін «документ» означає матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі¹.

В Україні офіційно прийнято визначення документа, зафіксоване в Державному стандарті (ДСТУ) 2732:2004: «Документ – інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі»².

На наш погляд, особливого значення для методики розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики набуває класифікація документів на види залежно від характеру й призначення інформації, що міститься в них. До характерних матеріальних слідів можна віднести:

документи, які визначають економічну структуру й організаційно-правовий статус підприємства/компанії в сфері енергетики, а також стан планування діяльності і фінансового аудиту;

- дозвільні документи на певні види діяльності;
- документи бухгалтерського обліку, фінансової звітності;
- документи статистичного обліку та звітності;
- документи оперативного обліку та звітності;
- документи, що підтверджують повноваження відповідальних осіб і визначають їхні функціональні обов'язки за посадами;
- банківські документи;
- касові документи;
- документи щодо тендерних процедур та закупівель;
- книга (журнал) реєстрації угод (договорів) підприємства/компанії;
- кошторисна документація;
- підроблені документи;
- робочі записи посадових осіб та службовців, зміст яких має значення для кримінального провадження: доповідні записки, робочі зошити тощо;
- технічні записи нарад, зборів тощо;
- фото-, відеодокументи, що відображають певні факти діяльності підприємств.

Носіями криміналістично значимої інформації будуть і електронні файли про розрахунки, які передаються бухгалтерією до банку, що здійснює обслуговування рахунків підприємства/компанії енергетичного сектору; електронні файли банку про рух коштів на розрахункових рахунках підприємства/компанії. Додатково такими носіями можуть бути файли з фото- чи відеозображеннями, зробленими під час зняття грошей у банкоматах або у приміщенні відділень банків, файли електронної системи закупівель.

Слушною є думка А.Ф. Волобуєва, який у своєму дослідженні розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва відзначає, що, на відміну від загальнокримінальних злочинів, економічні («білокомірцеві») злочини здебільшого не залишають традиційних слідів, їх значно важче виявити, тому що ознаки цих

¹ Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII в редакції Закону N 2938-VI від 13.01.2011 з наступними змінами. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

² ДСТУ 2732: 2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Київ : Держспоживстандарт України, 2005.

злочинів дуже схожі на звичайні господарчі негаразди. Автор відзначає, що особливістю механізму розкрадань майна загалом і у сфері підприємницької діяльності, зокрема, є те, що дії злочинців з підготовки, вчинення і приховування злочину відбиваються перш за все в різних документах. Тому з криміналістичної точки зору документи розглядаються насамперед як ефективний слідосприймаючий матеріал, який має велике значення як джерело доказів під час розслідування різноманітних економічних злочинів³.

У юридичній літературі предметом досліджень є віртуальні сліди, що залишаються у вигляді комп'ютерної інформації.

Так, В.П. Корж вважає, що, окрім документів у паперовому вигляді, до слідів організованої злочинної діяльності у сфері економіки варто відносити документи в електронному варіанті. На її думку, типовими слідами організованої злочинної діяльності є: спотворення комп'ютерної інформації, що відображає виробничо-господарську операцію, суб'єкта підприємницької діяльності, кредитно-фінансову діяльність банку; спотворення бухгалтерського обліку в електронному варіанті; суперечності у змісті бухгалтерського обліку в електронному варіанті й у традиційному, тобто в головній книзі; знищення комп'ютерного запису в самому комп'ютері; знищення комп'ютерного запису, що зберігається на магнітних носіях інформації; збійні ситуації, що спричинили нібито через помилки у програмі збій у роботі комп'ютера й інші⁴.

Носіями електронної документованої інформації є: жорсткі диски, компакт-диски, флеш-накопичувачі тощо.

За визначенням у статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV: електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами на візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною⁵.

Незважаючи на певні розбіжності у поглядах науковців щодо поняття віртуальних слідів, більшість розглядають їх як результат впливу (знищення, модифікації, копіювання, блокування) на комп'ютерну інформацію шляхом доступу до неї, що виявляється у будь-яких змінах комп'ютерної інформації, пов'язаних з подією злочину. Насамперед вони залишаються на машинних носіях інформації і відображають зміни в інформації, що зберігається в них. Йдеться про сліди модифікації інформації, що знаходиться на жорстких дисках ЕОМ, дискетах і інших матеріальних носіях. Крім того, ці носії можуть містити сліди знищення і модифікації інформації. Такі сліди можуть бути виявлені у разі вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм, програмного забезпечення тощо⁶.

Ознаки службових розкрадань у сфері енергетики можуть бути виявлені і в матеріальних слідах, що залишаються на місці вчинення злочину. Такими можуть бути: печатки та штампи, що використовувалися співучасниками для виготовлення підроблених документів; принтери, інше друкарське устаткування, за допомогою якого роздруковувалися бланки договорів та інших документів, що використовувалися у кримінальній схемі; тощо.

Водночас, крім матеріальних слідів такого злочину, залишаються і його ідеальні сліди, які містять у собі відображену, сприйняту та передану конкретною людиною переважно в усній формі інформацію про певну подію. Ідеальні сліди – це сліди, що містяться в пам'яті людини⁷.

На думку Д.В. Затенацького, під час визначення сутності ідеальних слідів необхідно виходити з того, що ідеальні сліди в криміналістиці – це не тільки результат відображення дійсності у свідомості певної лю-

³ Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навчальний посібник / за ред. проф. О.М. Бандурки. Харків : Рубікон, 2000. 272 с.

⁴ Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

⁵ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. Відомості ВР України. 2003. № 36. Ст. 275.

⁶ Дослідження віртуальних слідів – перспективний напрямок криміналістичного слідознавства / В.Д. Басай, С.В. Томин. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 44. С. 220–223.

⁷ Шепітько В.Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001.

дини, а й форма збереження (відображення) відповідної інформації. Справа в тім, що ідеальні сліди існують об'єктивно в пам'яті людини, а обсяг інформації, який зберігається в ідеальних слідах, зазвичай більший, ніж обсяг інформації, отриманий (відновлений) із цих слідів. Завдання ж слідчого полягає в тому, щоб під час допиту та інших слідчих дій із застосуванням різноманітних техніко-криміналістичних та тактичних прийомів актуалізувати (відновити, поновити, відбудувати, витягти, оживити, отримати, дістати, добути) інформацію з цих слідів. При цьому такого роду завдання можна вважати виконаним у тих випадках, коли обсяги збереженої й отриманої інформації майже дорівнюють один одному⁸.

Вважаємо, що ідеальні сліди заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики відображаються у свідомості свідків, які були присутніми під час укладання договорів, на нарадах, зборах, під час складання інших документів та здійснення розрахунків.

Детальне дослідження слідової картини заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики дасть можливість якісно спланувати розслідування, висунути правильні версії та організувати їх повну перевірку, встановити способи цього злочину, отримати відомості про осіб, які його вчинили, тощо.

Висновки. Типовими слідами заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики є насамперед документи, а також відображення певних обставин злочинних схем у свідомості свідків (ідеальні сліди злочину) та сліди комп'ютерної інформації (віртуальні сліди злочину), для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження яких необхідні криміналістичні знання і спеціальні знання в сфері використання комп'ютерних технологій.

Анотація

У статті розглянуто слідову картину як необхідний структурний компонент криміналістичної характеристики заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. Розкрито значення таких слідів, як документи, охарактеризовано їх класифікацію за видами, виокремлено поняття «електронний документ». Використаний автором інструментарій дасть змогу якісно спланувати розслідування цього виду кримінальних правопорушень, висунути правильні версії, організувати їх повну перевірку тощо.

Summary

In the article the trace of the picture as a necessary structural component of criminalistic characteristics of the acquisition of property by abuse of official position in the energy sector. The value of these traces as documents characterized by their classification into types, the concept of "electronic document". Used by the author tools will allow to plan investigation, this kind of criminal offenses, to push the correct version to organize them a full scan, and the like.

Використана література:

1. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII в редакції Закону N 2938-VI від 13.01.2011 з наступними змінами. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
2. ДСТУ 2732 : 2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Київ : Держспоживстандарт України, 2005.
3. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навчальний посібник / за ред. проф. О.М. Бандурки. Харків : Рубікон, 2000. 272 с.
4. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

⁸ Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / Д.В. Затенацький; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.

5. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. *Відомості ВР України*. 2003. № 36. Ст. 275.
6. Дослідження віртуальних слідів – перспективний напрямок криміналістичного слідознавства / В.Д. Басай, С.В. Томин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 220–223.
7. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.) / за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001.
8. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / Д.В. Затенцький; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.

Yuriy Lipin,

*student of the Scientific Laboratory for Pre-trial Investigations
at the National Academy of Internal Affairs*